

КАПЕЛА ПОРОДИЦЕ РАДОВАНОВИЋ НА СТАРОМ ГРОБЉУ

На београдском Старом гробљу, на Ташмајдану, постојала је у близини цркве светог Марка мала грађевина која је својим изгледом привлачила погледе пролазника. То је била капела породице Радовановић, чији су најпознатији чланови браћа Михаило, Милан и Алекса, преводиоци научних и књижевних дела, синови Маринка Радовановића, судије, и Јелке, рођене Спужић.

Најстарији од браће Радовановића, Михаило (Шабач, 13. VIII 1840 – Београд, 12. IV 1863), завршио је гимназију и Лицеј у Београду и правни факултет у Паризу. Путовао је по Белгији и Швајцарској да би упознао рад државних установа у тим земљама. Вратио се у Београд 1862. године и запослио се у Министарству правде. Објављивао је стручне радове у часописима. У јануару 1863. године изабран је за члана Друштва српске словесности. Следеће године изашла су из штампе његова најзначајнија дела: *Јустинијанове институције* (превод са латинског, са објашњењима) и *Основи казнителног права* Жосефа Ортолана (превод са француског).¹

Други брат, Милан Радовановић, (Књажевац, 17. X 1849 – Београд, 21. V

1878), после завршене гимназије и Правног факултета Велике школе у Београду, био је годину дана суплент Ужичке гимназије. Као државни стипендиста, студирао је медицину у Берлину и Хајделбергу. Учествовао је у српско-турским ратовима у чину санитетског поручника. Одликован је Таковском крстом и Крстом Друштва српског црвеног крста. Написао је књигу *Белешке* (у два тома), о раду ратних болница у Србији за време Првог српско-турског рата. Превођењем је почео да се бави током студија на Великој школи, као један од оснивача ђачке дружине „Побратимство“. Преводио је књижевна дела са бугарског и француског, и радове из области природних наука са енглеског и немачког. Најважнији његов превод је Дарвинова књига *Постанак фела*.²

Као и Милан Радовановић, тако је и најмлађи брат Алекса (Књажевац, 5. III 1852 – Меран, 12. III 1875) завршио у Београду гимназију и Правни факултет Велике школе. И он је учествовао у оснивању и раду „Побратимства“. Студије медицине у Берлину морао је да прекине због болести, па је последњу годину живота провео на лечењу. Преводио је књижевна и научна

¹ Живојиновић Б., Браћа Радовановићи, у: *Преводна књижевност*. Зборник радова Трећих београдских преводачких сусрета 5-9. децембра 1977, Београд 1979, 167-173; Ђорђевић Д., Последња гробница на Старом гробљу, *Политика*, Београд, 16. I 1934, 9; Матић Д., Мијаило М. Радовановић, *Гласник Друштва српске словесности* XVI, Београд 1863,

293-294; Војиновић-Пеликан Б., Браћа Радовановићи, *Београдске општинске новине*, бр. 10-11, Београд 1933, 671-674.

² Живојиновић Б., *op. cit.*; Ђорђевић Д., *op. cit.*; Војиновић-Пеликан Б., *op. cit.*; Гавриловић А., *Знаменити Срби XIX века* III, Загреб 1904, 2-3.

Сл. 1. Фотографија цркве св. Марка. Снимио Милан Шимић 1939. године, са терасе зграде ресторана „Мадера“. Капела Радовановића се види у средини фотографије, делимично заклоњена стубом

Fig. 1 Church of St Mark in a photo taken by Milan Šimić from the garden of Madera Restaurant in 1939. In its centre the chapel can be seen, partly screened by a column

дела са руског, украјинског, немачког, италијанског и француског. Најпознатији му је превод књиге Ернеста Хекела *Природна историја постања*.³

Када су браћа Милан и Алекса припремали своје рукописе за објављивање, помагала им је најмлађа сестра Катарина (Београд, 22. II 1858 – 5. X 1878). Она је у Београду завршила Вишу женску школу, која је тада имала само четири разреда, па је наставила учење уз помоћ браће. Савременици су је сматрали једном од најобразованијих девојака у Београду.⁴

Катарина Радовановић је имала и две старије сестре. Анка, супруга професора Панте Срећковића, умрла је много касније, а Цана, удата Топузовић, рођена 22. II 1848. године, живела је преко 85 година.⁵

Браћа Радовановићи и сестра Катарина били су сахрањени у порти старе цркве светог Марка, испод мермерног споменика који је касније замењен капелом. Она се налазила на простору који данас покрива зеленило Ташмајданског парка, између трамвајске окретнице и платоа пред црквом светог Марка.⁶ Капела породице

³ Живојиновић Б., *Ibid*; Ђорђевић Д., *Ibid*; Војиновић-Пеликан Б., *Ibid*; Радовановић М., Место предговора, у: Хекел Е., *Природна историја постања*, Београд 1875, XXV-LIX.

⁴ Ђорђевић Д., *Ibidem*; Ђорђевић В., Успомена, у:

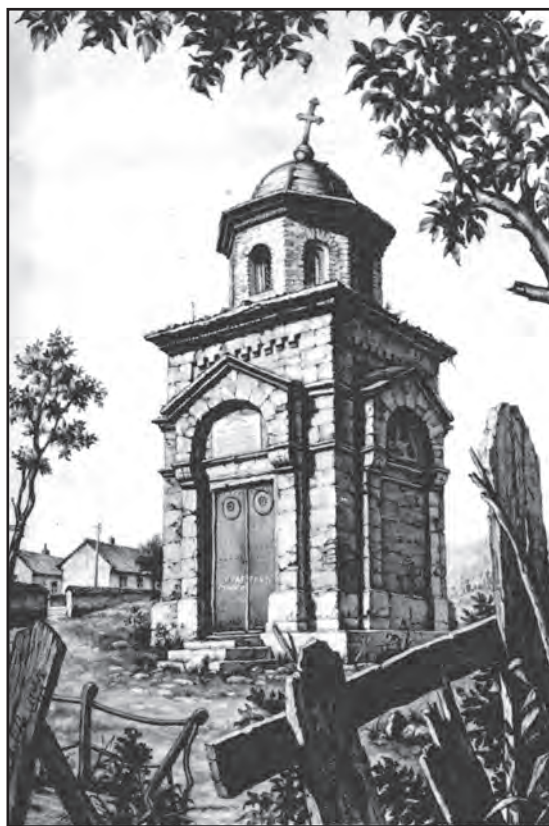
Радовановић М., *Шта то пишеи?*, Београд 1879, 3-22.

⁵ Ђорђевић Д., *Ibidem*.

⁶ Ђорђевић В., *op. cit.*; Kusaković N., *Plan Beograda*, Razmer 1:12.500, Beograd 1930.

Радовановић је саграђена 1882. године према пројекту архитекта Александра Бугарског, о чему је сам аутор оставио сведочанство. У јануару 1887. године, председник Главног просветног савета, Стеван Д. Поповић, упутио је циркуларно писмо уметницима и научницима са захтевом да му пошаљу податке о својим делима. Александар Бугарски, у одговору датираним 27. I 1887, шаље списак својих остварених пројеката, у коме наводи јавне грађевине (Народно позориште и Двор у Београду, Гимназија у Неготину), приватне стамбено-пословне зграде, као и дела из области сакралне архитектуре (цркве у Лозници и Ритопеку и три надгробне капеле: породице Радовановић у Београду, Дине Манчића у Смедереву и барона Кибека у Лехвици у Моравској).⁷

Капела породице Радовановић је саграђена у духу слободније схваћеног српско-византијског стила. Имала је квадратну основу и била је висока шест метара. У капелу се улазило са западне стране. Сва четири зида су оживљавали пиласстри који су носили лукове, а лукови су на северној и јужној страни уоквиравали полукружне прозоре, а на источној и западној мермерне плоче са натписима. Натпис на западној страни, изнад врата, обавештавао је посетиоце да су ту сахрањени Михаило, Милан, Алекса и Катарина, деца Маринка и Јелке Радовановић, док су на плочи на источном зиду била наведена најзначајнија дела браће Радовановић. На грађевини се истицало осмоугаоно кубе, са витким тамбуром и кровом у облику звона. Када се капела Радовановића упореди са капелом Дине Манчића, која и данас постоји на

Сл. 2. Капела породице Радовановић.
Цртеж луке Младеновића из 1926. године.
Фотографија цртежа

Fig. 2 Radovanović family chapel, drawn by Luka Mladenović in 1926. Photo of the drawing

смедеревском гробљу, види се да ова два остварења Александра Бугарског имају сличности у примени стилских елемената, а разлике су у томе што је спољашњост капеле Манчића разуђенија, док на капели Радовановића највише долази до изражаја стремљење у висину.⁸

Према сведочењу савременика, унутрашњост капеле је била украшена делима ликовне и примењене уметности, као што су полијелеј, свећњаци, иконе (Богородица,

⁷ Писмо Александра Бугарског Стевану Д. Поповићу чува се у Архиву САНУ, под сигнатуром 7553. Факсимил тог писма је објављен у чланку: Nikić Lj., *Iz Arhitektonske delatnosti Aleksandra Bugarskog*

и Beogradu, *Urbanizam Beograda* 46, Beograd 1978, 63-65.

⁸ Фотографије капеле породице Радовановић објављене су у наведеним чланцима Б. Војиновића-

Сл. 3. Стева Тодоровић: Михаило М. Радовановић

Fig. 3 Mihailo M. Radovanović, painted by Steva Todorović

Распеће, св. Катарина). Подаци о сахрањеним члановима породице Радовановић били су исписани на плочама. У гробници испод капеле, поред младих Радовановића, сахрањени су касније и њихови родитељи. На зидовима капеле су висили портрети браће Радовановића и сестре Катарине.⁹

Старо гробље на Ташмајдану постојало је до двадесетих година прошлог века, а тада је почело његово измештање, са циљем да се овај простор претвори у парк. Због тога је породица однела уметничке предмете из капеле, а посмртни остаци Радовановића су пренети на Ново гробље, у гробницу коју

Пеликана и Д. Ђорђевића. Фотографија капеле, објављена у *Београдским општинским новинама* бр. 6, из 1935, стр. 387, репродукована је у наведеном чланку Љ. Никића. Детаљи грађевине се најбоље виде на цртежу Луке Младеновића. Фотографија цртежа се чува у Народној библиотеци Србије, Ф 979/93, а репродукована је у књизи *Београд у сећањима 1919*

Сл. 4. Стева Тодоровић: Милан М. Радовановић

Fig. 4 Milan M. Radovanović, painted by Steva Todorović

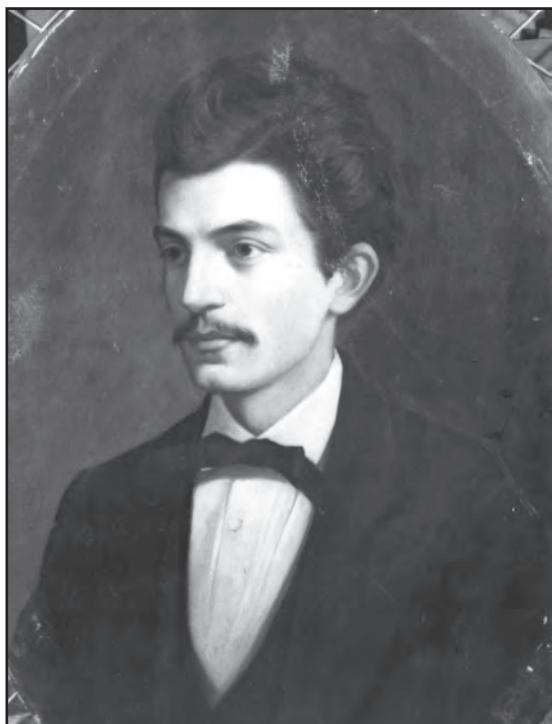
је поклонила Општина, у парцели 2, где и данас почивају, под једноставном плочом са натписом „Браћа Радовановићи“.¹⁰

Портрети браће Радовановића који су се налазили у капели били су дело Стеве Тодоровића, који у својој *Аутобиографији*, у списку уметничких радова, наводи портрете „три сина Радовановића, у капели на Ташмајданском гробљу“. Данас у збирци Народног музеја постоје портрети Михаила, Милана и Алексе Радовановића, рад Стеве Тодоровића. У инвентару уметничких предмета Народног музеја забележено је да су ови портрети рађени према фотографијама,

– 1929, Београд 1980.

⁹ Ђорђевић Д., *op. cit.*

¹⁰ Ђорђевић Д., *Ibid*; Павловић И., Гробови наших заслужних покојника, *Братство XXV*, Београд 1931, 183; Костић Б., *Ново гробље у Београду*, Београд 1999, 169.

Сл. 5. Стева Тодоровић: Алекса М. Радовановић
 Fig. 5 Aleksa M. Radovanović, painted by Steva Todorović

у техници уље на платну. Није записано када су и како ове слике доспеле у музеј, тако да се може само претпоставити да су то управо они портрети који су некада украшавали капелу Радовановића. Иако су рађене према фотографијама, ове слике немају само документарну вредност, јер је на њима уметник успео да дочара, осим спољне сличности, и продуховљеност ликова младих

интелектуалаца.¹¹ Пошто Стева Тодоровић у *Аутобиографији* не помиње да је сликао и портрет Катарине Радовановић, питање ауторства и судбине овог портрета остаје отворено.

У првој половини четврте деценије XX века, у време почетка изградње нове цркве светог Марка, капела Радовановића је требало је да буде порушена. Ова намера је тада била спречена, захваљујући залагању општинског одборника Павла Кара-Радовановића, новинара. У периодичним публикацијама су се појавили чланци о браћи Радовановићима и њиховој капели, а једна улица на Пашином брду добила је име Улица браће Радовановића.¹² Тако је постојање капеле продужено за још неколико година. На фотографијама из 1939. године се види да капела још увек постоји, и да је простор око тек довршене цркве светог Марка неуређен.¹³ Разгледница из 1940. године показује да је земљиште око старе и нове цркве светог Марка претворено у зелену површину, и да капела Радовановића више не постоји.¹⁴

Данас, подсећање на капелу породице Радовановић подстиче на размишљање о разноврсности градитељских остварења Александра Бугарског и наговештава даља истраживања његове уметничке делатности.

¹¹ Тодоровић С., *Аутобиографија*, Нови Сад 1951, 79; Кусовац Н., *Српско сликарство XVIII и XIX века*, Каталог збирке Народног музеја – Београд, Београд 1987, 176; *Стеван Тодоровић 1832-1925*, Каталог изложбе, аутори Н. Кусовац, М. Врбашки, В. Грујић, В. Краут, Београд – Нови Сад 2002, 165-166; Народни музеј, Инвентар уметничких објеката, инв. бр. 802, 803, 804.

¹² Војиновић-Пеликан Б., *op. cit.*; Павловић И., *op. cit.*; Ђорђевић Д., *op. cit.*; Нешић М., Браћа Радовановић,

Глас Врачара 243, Београд, 25. I 1983, 16.

¹³ Фотографија цркве св. Марка, снимак Милана Шимића, Народна библиотека Србије, Ф 1699/17. Слична фотографија, снимљена са истог места (тераса зграде ресторана *Мадера*), објављена је у *Београдским општинским новинама*, бр. 8, 1939, 436.

¹⁴ Димитријевић С., Гордић Г., *Поздрав из Београда*, Београд на старим разгледницама из збирке др Сергија Димитријевића, Београд 1986, 51.

THE RADOVANOVIĆ FAMILY CHAPEL AT THE OLD CEMETERY
Svetlana V. Nedić

The funerary chapel of the Radovanović family used to stand on the Old Cemetery in Tašmajdan, near the church of St Mark. Built in 1882, it was pulled down in 1940, when Tašmajdan began to be converted to a park. It was designed in Serbian-Byzantine Style by the eminent Belgrade architect Aleksandar Bugarski. The paper includes short biographies of the best-known family members: brothers Mihailo, Milan and Aleksa, translators of scientific and literary works. The chapel was adorned with their portraits painted by Steva Todorović.